

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Психологічні змістові параметри професійної компетентності
майбутніх практичних психологів**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка 431 групи

Спеціальності 053 «Психологія»

Тамара МЕЛЬНИК

Керівник: к. психол. н., доцентка

Олена ШЕЛЕСТОВА

Рецензент: к. психол. н., доцентка

Людмила ГРИДКОВЕЦЬ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	7
1.1. Сутність та зміст поняття «професійна компетентність» особистості.....	7
1.2. Психологічні детермінанти формування професійної компетентності майбутніх психологів.....	13
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ.....	21
2.1. Структура та методи емпіричного дослідження психологічних чинників формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів.....	21
2.2. Аналізування та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження.....	28
Висновки до другого розділу.....	49
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних динамічних умовах розвитку суспільства, удосконаленні системи освіти надзвичайно трансформуються вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців. Все більше висувуються вимоги не до знань, а до рівня кваліфікації, професійної успішності, вміння творчо та результативно вирішувати професійні завдання. Жаданим є ініціативний, творчий, з розвиненими волевовими якостями, емоційно стійкий фахівець усіх профілів, а особливо психолог, що швидко та ефективно вирішує поставлені задачі, має розвинені професійні компетентності, ефективно використовує особистісні можливості, прагне до саморозвитку та самовдосконалення.

Тому удосконалення системи професійної підготовки майбутніх фахівців-психологів є, в першу чергу, спрямованою на розвиток професійної компетентності. Уявлення про професійну компетентність майбутніх фахівців-практиків гарантує конкретне розуміння особливостей професіоналізації практичних психологів, їх особистісного розвитку в сучасних умовах, а вивчення психологічних чинників впливу на розвиток та формування професійної компетентності надає можливість систематизувати фундаментальні критерії професійності майбутнього практичного психолога. Професійна компетентність як комплексний ресурс особистості майбутніх психологів-практиків гарантує спроможність ефективної взаємодії у навколишньому світі та професійному просторі.

Науковий інтерес як у вітчизняній, так і зарубіжній науці щодо вивчення феномену професійної компетентності виник досить давно. Серед зарубіжних науковців, що вивчали професійну компетентність є К. Арджиріс, Д. Шон, Р. Епштейн, Е. Гандерт, Дж. Чіверс, Г. Чітем та інші. Свій вклад у вивчення феномену професійної компетентності внесли наступні українські науковці: Л. Барінова, Є. Брюховецька,

О. Гліченко, Т. Здоровець, А. Мудрик, Н. Перегончук, О. Танасійчук, Н. Шель, Н. Чепелева та інші. Такі науковці як Н. Вінник, І. Татаренко, О. Федорченко розглядають професійну компетентність як фундаментальну концепцію сучасної системи освіти, що передбачає формування компетентної особистості, що не лише володіє практичними навичками, знаннями, але й готова приймати ефективні рішення та адекватно діяти в різноманітних складних ситуаціях.

Однак, не зважаючи на існуючі дослідження професійної компетентності особистості, слід зазначити, що на сьогоднішній день, на жаль, майже не має наукових доробків в сфері вивчення психологічних чинників, що впливають на особливості формування та розвитку професійної компетентності майбутніх практичних психологів в умовах трансформації та модернізації освіти. Таким чином, вивчення психологічних чинників формування професійної компетентності майбутніх психологів є дуже важливим та актуальним питанням не лише з метою підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, але й для професійної самореалізації, особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців.

Мета кваліфікаційного дослідження полягає у теоретичному та емпіричному вивченні особливостей впливу психологічних чинників на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

Щоб досягнути окреслену мету кваліфікаційного проєкту, нами було сформульовано наступні завдання:

1. Теоретично проаналізувати, використовуючи сучасні літературні джерела, поняття «професійна компетентність» особистості.
2. Розкрити і охарактеризувати психологічні чинники формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

3. Емпірично дослідити особливості професійного самоздійснення та самоефективності як складових професійної компетентності студентів, майбутніх практичних психологів.

4. Виявити особливості впливу психологічних чинників (рефлексивності, емоційного інтелекту та його складових, комунікативних та організаторських здібностей) на формування професійної компетентності у майбутніх практичних психологів.

Об’єкт кваліфікаційного дослідження – професійна компетентність особистості.

Предмет дослідження – психологічні чинники, що впливають на формування професійної компетентності майбутніх психологів-практиків.

У кваліфікаційній роботі використано наступні **методи дослідження**:

1) теоретичні: аналізування сучасної наукової психологічної літератури з тематики кваліфікаційного дослідження, синтезування, узагальнення, обґрунтування та уточнення існуючих теоретичних підходів;

2) емпіричні: *методика «Шкала самоефективності» Р. Шварцера та М. Єрусалема в адаптації В. Ромека* для оцінки професійної компетентності майбутніх психологів; *опитувальник професійного самоздійснення О. Кокун* з метою вивчення особистісного потенціалу та рівня професійного самоздійснення майбутніх практичних психологів як складової професійної компетентності; *методика оцінки емоційного інтелекту Н. Холла* для вивчення емоційного інтелекту як психологічного чинника формування професійної компетентності; *методика виявлення й оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина* з метою дослідження комунікативних та організаторських здібностей як психологічних чинників розвитку професійної компетентності; *методика діагностики рівня розвитку*

рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної для вивчення рівня рефлексивності як психологічного чинника формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів; методи математично-статистичної обробки емпіричних даних: кореляційний аналіз за Спірменом.

Практична значущість нашого кваліфікаційного дослідження полягає в тому, що отримані результати сприятимуть удосконаленню професійної підготовки майбутніх психологів-практиків, оптимізації процесу організації їх навчальної діяльності, особистісного та професійного саморозвитку. Також отримані результати можуть бути використані для розробки соціально-психологічного тренінгу чи корекційно-розвивальної програми, спрямованої на професійний та особистісний розвиток майбутніх фахівців, розвиток професійної самореалізації, внутрішньої мотивації, що сприятиме підвищенню рівня їх професійної компетентності та здатності ефективно виконувати професійні задачі.

Апробація результатів дослідження: результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології від 27.05.2025 року протокол № 17.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та емпіричного), що завершуються висновками до них, загальних висновків кваліфікаційного дослідження, а також списку використаних джерел, що налічує 37 найменування. Основний зміст кваліфікаційного проєкту викладено на 53 сторінках друкованого тексту, загальний обсяг роботи – 60 сторінок. Кваліфікацій проєкт містить в собі чотири таблиці та п'ять рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Сутність та зміст поняття «професійна компетентність» особистості

Сучасне життя характеризується надзвичайною динамічністю і багатоаспектністю, що, в свою чергу, ставить перед практичним психологом цілу низку складних та багатогранних задач, які слід своєчасно та професійно вирішувати. Суспільство ретельніше та наполегливіше вимагає від практичного психолога високого рівня професіоналізму як комплексної психологічної характеристики фахівця, що відтворює рівень відповідності індивіда вимогам професії. Тому основою успішної професійної діяльності особистості є професійна компетентність.

Н. Салівон розглядає поняття «компетентність» як інтегральну якість особистості, яка виражається в здатності та готовності індивіда до професійної діяльності, що ґрунтується на досвіді та знаннях, отриманих під час навчання і соціалізації, та спрямовані на її самостійну участь у діяльності (за Паламар С.) [25].

М. Чошанов трактує компетентність як принципово нову якість професійної підготовки фахівця. Науковець зазначає, що компетентність, як своєрідна якість цілісності професійних знань та вмінь, виявляється у наступних показниках: компетентна особистість завжди поновлює власні знання, які є дієвими, своєчасними та мобільними; компетентність характеризується вмінням приймати оптимальні рішення, обґрунтовувати вибір, відхиляти хибні шляхи, тобто, демонструвати критичність мислення; компетентність містить в собі як змістовий компонент

(знання), так і процесуальний (вміння та навички) (за Перегончук Н. В.) [26].

Ю. Швалб аналізуючи поняття «компетентність» трактує його як результат освіти суб'єкта, при цьому роблячи акцент на стану психічної готовності індивіда до різноманітних форм діяльності, та окреслює як психологічну категорію, у зв'язку з тим, що діяльнісна здатність індивіда окреслюється не лише його станом, але й присутністю потрібних психологічних ресурсів, наявністю відповідного рівня психологічного оснащення (за Ісаєвич С.) [18].

Аналізуючи психологічні дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених щодо феномену професійної компетентності Л. Помиткіна визначає поняття «компетентність» як сполучення психічних якостей особистості, як психічний стан індивіда, що дозволяє відповідально та самостійно діяти (трактує як дієву компетентність), як здатність та вміння виконувати професійні функції (за Григоренко Т.) [9].

У власних наукових доробках, А. Грись розуміє поняття «компетентність» як результативність виконаних завдань та відповідність стандартам виконання, акцентуючи увагу на практичну дієву сторону (тобто, «знаю як виконати»). Крім цього поняття «компетентність», на думку науковиці, застосовується з метою характеристики суб'єкта та містить в собі особистісні якості (тобто, «знаю що»). Тоді компетентність розуміється як досягнутий особистістю щабель оволодіння потрібними компетенціями, які запевняють існуючу модель ефективного вирішення професійної задачі. Таким чином, компетентність є не структурою чи щаблем розвитку, а виступає якістю психічних процесів особистості. З цього ракурсу компетентність слід розглядати як психологічну систему забезпечення якості професійної діяльності, що містить в собі наступні властивості: можливість особистісного та професійного розвитку фахівця, водночас розвитку завдяки формуванню індивідуального стилю професійної діяльності; системну будову (поєднання в собі мотиваційних,

емоційних та когнітивних компонентів); присутність екзистенційного складника (Грись А., Павлюк М.) [10].

Також, досліджуючи феномен «професійної компетентності», слід звернути увагу на використання науковцями у їх професійних доробках близьких за змістом понять, а саме: «компетентність» та «компетенція», як фундаментальні складові компетентнісного підходу. Такі науковці, як: М. Головань, І. Левинська, І. Михайлюк та інші, наголошують на необхідності розмежовувати ці поняття. М. Головань у наукових дослідження зауважує, що компетенцію слід розглядати вперш як задану вимогу відносно професійних знань та досвіду діяльності, а відповідно і до професійної підготовки індивіда. А компетентність – як посідання компетенцією, що проявляється в ефективній діяльності та містить в собі особисте відношення до предмету та продукту діяльності (за Дольніковою Л. В., Наконечною М.В.) [11]. І. Левинська зазначає, що компетентність являє собою результат набуття особистістю компетенцій, містить в собі складовий компонент готовності до виконання визначеної задачі, а також елементи особистісних властивостей індивіда (Левинська І. Б.) [23].

О. Затворнюк у своїх наукових дослідженнях тлумачить поняття «компетентність» як якість та рівень підготовки особистості до власної професійної діяльності, що, в свою чергу, стає помітним в особливостях її праці, в умінні віднайти раціональне та ефективне рішення в досить різноманітних ситуаціях. Науковиця вважає, що на формування компетентності здійснює міцний вплив самооцінка та самоаналіз особистості, що в свою чергу виступає компонентами внутрішньої мотивації особистості до професійного самовдосконалення та розвитку (Затворнюк О. М.) [13].

Отже, провівши теоретичне аналізування наукових доробків вітчизняних науковців щодо вивчення поняття «компетентності», слід зазначити, що цей феномен здебільшого розглядають як інструмент

розв'язання життєвих складнощів та проблем, як прийняття ефективних рішень у різноманітних життєвих сферах особистості, як загальну здібність суб'єкта, що полягає на досвіді, цінностях, знаннях, набутих за допомогою виховання, навчання, соціалізації, міжособистісної інтеграції, спілкуванні з оточуючими людьми. В основі компетентності є індивідуально-психологічні якості, сучасні особливості, об'єктивні умови розвитку суспільства, а також умови професійної діяльності.

Далі нами було проаналізовано поняття «професійна компетентність». З'ясовано, що О. Брюховецька розглядає професійну компетентність як властивість, що відтворює особистісні та ділові якості фахівця, його моральну позицію, рівні його умінь, знань, професійного досвіду, що є достатніми для досягнення поставленої мети у власній професійній діяльності (Брюховецька О. В., Гусєв А.І., Чаусова Т. В., Інжиєвська Л. А.) [4].

Л. Барінова у власних наукових доробках акцентує увагу на тому, що професійну компетентність слід розглядати як посідання фахівцем сукупністю необхідних професійних компетенцій, або відповідність фахівця існуючим вимогам до посади, та здатність ефективно виконувати власну професійну діяльність. Науковиця зауважує, що фундаментальним елементом структури професійної компетентності особистості є алгоритм ефективної професійної діяльності. Оскільки вибраний алгоритм веде до бажаного результату, а весь остатній комплекс компетенцій є допоміжними. Л. Барінова виділяє наступні компоненти професійної компетентності фахівця: алгоритм ефективної професійної діяльності, психологічні установки особистості, професійні знання, вміння, навички, професійний досвід, особистісні та професійні риси (Барінова Л. Я.) [2].

Н. Пов'якель професійну компетентність трактує як інтегральну характеристику професіоналізму, яка сприяє можливості встановити рівень підготовленості та здатності індивіда до успішного виконання професійних задач та обов'язків (за Карпюк Ю. А.) [19].

Ю. Вінтюк, В. Павлюк та Т. Яновська зазначають, що професійна компетентність є індикатором професіоналізму та визначається особистісними рисами індивіда, емоційно-вольовою сферою, сформованою Я-концепцією, особливостями саморегуляції, рефлексії та творчого мислення (Вінтюк Ю.; за Загороднюк В. С., Головченко С. І.) [7; 12].

На думку Савчина М. В. професійну компетентність слід окреслювати рівнем професійної освіти, власним досвідом, індивідуальними здібностями, прагнення особистості до самоосвіти та самовдосконалення, відповідальним та творчим відношенням до власної професії (Савчин М. В., Василенко Л. П.) [32].

Таким чином, компетентність слід розглядати як оціночну категорію, що описує людину як суб'єкта діяльності, де розвиток особистісного потенціалу дає можливість здійснювати кваліфіковану роботу, приймати ефективні рішення в складних ситуаціях, планувати та поліпшувати власні дії для досягнення поставленої мети. В свою чергу, професійну компетентність необхідно розглядати як властивість, що описує особистісні та ділові риси фахівця, моральну позицію, рівень його знань, умінь, досвіду, яких вистачить для досягнення мети у професійній діяльності. Професійна компетентність не є статичною, а, навпаки, є динамічною, змін може зазнавати структура, складові компоненти, що актуалізуються в тій чи іншій ситуації, згідно з умовами, у яких відбувається професійна діяльність. О. Затворнюк зазначає, що розвивати структурні елементи компетентності можливо лише у сприятливому відповідному середовищі, де створено умови для виявлення та розвитку здібностей фахівця (Затворнюк О. М.) [14].

Н. Пов'якель зазначає, що професійна компетентність психолога є єдністю теоретичної та практичної готовності фахівця до виконання професійних задач та визначає не тільки діяльність, й психолога як суб'єкта цієї діяльності. За допомогою цієї особливості професійна

компетентність поєднує в собі як професійні, так і особистісні властивості психолога, скеровує їх на засвоєння знань та вмінь з метою подальшого їх застосування в плануванні та успішній реалізації професійної діяльності. Тобто, професійна компетентність відтворює готовність особистості до певного виду спільних дій та переживань (за Шель Н. В.) [35].

Щодо особливостей професійної компетентності психолога, то науковець Є. Огарьов констатує, що професійна компетентність являє собою стійкий хист індивіда до діяльності, яка містить в собі наступні компоненти: глибинне розуміння змісту виконуваних завдань, вміння ефективно обирати способи та засоби діяльності, активне посідання найліпшими досягненнями досвіду професійної діяльності, вміння навчатися на власних помилках та видозмінювати за потреби процес досягнення цілі, почуття відповідальності за здобуті професійні результати (за Руденко Л. М., Григоренко Т. В.) [29].

Т. Здоровець розглядає професійну компетентність як здатність психолога ефективно розв'язувати завдання соціалізації особистості, запевнення внутрішніх умов впливання особистості у соціум через розвиток ціннісних орієнтацій, утворення та розвиток практичних умінь самореалізації (Здоровець Т. Г.) [15]. В свою чергу, Н. Чепелева розуміє професійну компетентність психолога як цілісність знань, важливих для ефективного та результативного здійснення професійної діяльності, та досвіду, що визначає не тільки вміння застосовувати практичні техніки та навички, а й прояву творчого мислення в професійній діяльності (за Глінченко О. О.) [8].

Таким чином, аналізуючи наукову літературу щодо професійної компетентності психолога, як бачимо, у науковців досить різні тлумачення поняття професійної компетентності. Але, не зважаючи на це, можемо з впевненістю стверджувати, що ефективна та продуктивна

робота практичного психолога не можлива без їх високої професійної підготовки як фахівців.

1.2. Психологічні детермінанти формування професійної компетентності майбутніх психологів

Змістовне визначення структурних компонентів професійної компетентності психолога дозволяє говорити про рівень професійної підготовки фахівця, його здатності здійснювати професійні функції та задачі. Досліджуючи сутність професійної компетентності психолога, науковиця Н. Чепелева виокремлює наступні компоненти в ній: операційна компетентність (моделює сутність та структуру майбутньої професійної діяльності, ставить вимогу перенацілювання навчання з розуміння та роз'яснення), комунікативна (характеризується сукупністю умінь та навичок, що є важливими для ефективного спілкування), когнітивна компетентність (фундаментальною якістю є розуміння, результатом компетенції є формування професійної спеціальної термінології) (за Вінтюк Ю.) [6]. Як зазначають Н. Шевченко та І. Михайлюк, на сьогоднішній день комунікативна компетенція як складова професійної компетентності практичного психолога чим раз більше конкретизується за допомогою появи нових елементів структури професійної компетентності, а саме: наративної, мовленнєвої, діалогічної. Водночас рівень оволодіння власною професійною діяльністю у майбутніх психологів окреслюється: 1) оцінкою власних особистісних рис та властивостей як майбутнього фахівця (професійних важливих якостей, знань, умінь та навичок); 2) усвідомленням особистих спонукань до власної професійної діяльності (ціннісних орієнтацій, мотивів, потреб та інтересів); 3) на підґрунті вище зазначеного регулювання власного професійного становлення (за Синишиною В. М.) [33]. Це збігається із запропонованою О. Овчаровою трьохкомпонентною структурою

професійної компетентності майбутніх практичних психологів. Науковиця виділяє мотиваційно-ціннісний компонент, що сприяє усвідомленню професійної та особистісної позиції, налаштовує на майбутню професійну діяльність; функціональний компонент, що описує функціональний стан психолога, рівень його емоційної стійкості чи нестійкості, рівень працездатності, рівень тривожності, стан задоволеності чи, навпаки, незадоволеності від власної професійної діяльності; операційний компонент, що містить в собі комплект різноманітних операцій та способів, через котрі досягається усвідомлена фахівцем мета (наприклад, рефлексія, прогнозування, планування, реалізація дій через знання, спеціальні вміння, техніки). Також, слід звернути увагу, що вище значені ознаки також розкривають й змістовий фактори професійної компетентності психолога (за Перегончук Н. В.) [27]. Отже, відповідно до аналізування наукової літератури зазначимо, що змістовні структурні елементи професійної компетентності практичного психолога характеризуються сукупністю особистісних та діяльнісно-рольових особливостей, формування яких під час професійного навчання та освіти сприяє розвитку конкурентоспроможності молодого фахівця у сучасному суспільстві, ефективній праці, орієнтації у професійному середовищі, підвищенню рівня професіоналізму.

Психологічними умовами формування та розвитку професійної компетентності майбутніх практичних психологів, на думку Н. Перегончук, є освітній простір. Він є не лише осередком інформації, але й перспективою для саморозвитку. Освітній простір реалізує потребу в систематичному оновленні знань (формальна, неформальна, інформальна освіта) в продовж всього життєвого шляху. На думку науковиці, освітній простір стає особистісно зорієнтованим та усвідомленим (розуміння власних мотивів, цінностей, потреб, що сприяє професійному та особистісному саморозвиткові, оптимізації особистісного потенціалу). Це все актуалізує професійну та особистісну активність майбутніх

психологів. Також слід зазначити, що освітній простір розширяє кордони навчального діалогу, що, в свою чергу зумовлює формування професійно необхідних якостей майбутнього психолога-практика (наприклад, самопізнання, самоконструювання, рефлексія та інші) (Перегончук Н. В.) [28].

Формування професійної компетентності психолога-практика є досить важким процесом, що обумовлений комплексом різноманітних чинників. Ці чинники можуть не підпорядковуватися психологу, можуть бути обумовлені як об'єктивними умовами навколишнього середовища, в якому перебуває фахівець-психолог, так і внутрішніми чинниками, що залежать від самого фахівця та відтворюють його суб'єктивний потенціал (Білаш С. М., Кононова М. М., Мелоян А.Е та інші) [3].

Отже, на процес формування професійної компетентності майбутнього психолога-практика, як зазначають більшість науковців, впливає низка факторів, які, в свою чергу, можна поділити на зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх чинників відносять зазвичай умови професійної діяльності психолога. Зовнішні фактори можуть як прискорювати, так і сповільнювати сам процес формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів, та, навіть професійний розвиток особистості майбутнього фахівця. Л. Онуфрієва зазначає, що на формування розуміння, очікування, уявлення майбутнього фахівця щодо власної професійної діяльності значний вплив здійснює ставлення до його професії в суспільстві (Онуфрієва Л. А.) [24]. У зв'язку з цим, одним із зовнішніх чинників впливу на формування професійної компетентності молодого фахівця є престижність професії у суспільстві.

Науковиця Л. Мітіна в своїх наукових доробках зазначає, що на формування професійної компетентності майбутніх психологів значний вплив має професійна освіта. Також науковиця зазначає, що до зовнішніх чинників впливу на формування професійної та особистісної компетентні майбутніх практичних психологів слід відносити очікування, погляди,

оціночні судження та переконання у осіб конкретного їх соціального оточення, що буде інтеріорізовано майбутнім фахівцем під час соціальної взаємодії та спілкування. А до внутрішніх чинників Л. Мітіна відносить мотиваційно-ціннісні орієнтації майбутніх практичних психологів та очікування від себе як професіонала, що виникають з майбутньої професійної діяльності (за Танасійчук О. М.) [34].

В. Ямницький, досліджуючи особливості формування професійної компетентності, виокремлює наступні психологічні механізми: спрямованість на саморозвиток та самопізнання, рефлексія (у свідомлюваність активності), здатність реалізації в креативному (пізнання, творчість) та пристосувальному (адаптація) керунках. Вчений акцентує увагу на тому, що діяння зазначених психологічних механізмів впливає на професійну активність фахівця. Професійну активність В. Ямницький трактує як специфічний інтегральний вид активності суб'єкта, що складається з продуктивного, пізнавального, адаптивного та суб'єктного типів активності та визначається неподільністю цілісністю прояву на когнітивному, предметному, духовному та соціальному рівнях (за Верхоляк М.) [5]. Тобто, науковець розглядає професійну активність як усталеність у розвитку професійної компетентності фахівця, через яку відбувається взаємозв'язок між процесами творчості та адаптації на щабелі самореалізації, самоактуалізації та саморозвитку як заключної цілі професійної самореалізації.

В. Синишина до внутрішніх чинників впливу на формування професійної компетентності майбутніх фахівців відносить наступні психологічні особливості: інтереси, захоплення, мотиви, що обіймають головну позицію в структурі особистості, пронизуючи емоції, спрямованість, здібності, характер, психічні процеси тощо. Також науковиця до внутрішніх чинників впливу на розвиток професійної компетентності відносить творче та системне мислення, самосвідомість, мотиваційну сферу індивіда. Самоусвідомлення, розуміння себе, вміння

розкрити власний потенціал теж сприяє розвитку та формуванню професійної компетентності майбутнього практичного психолога.

Т. Саврасова-В'юн вважає, що на формування професійної компетентності психолога, що є досить складним процесом, головний вплив здійснюють в першу чергу внутрішні чинники. На думку науковиці серед внутрішніх чинників найголовнішими є особистісні характеристики людини, професійна мотивація, рівень розвитку емоційного інтелекту та комунікативні навички. Т. Саврасова-В'юн зазначає, що саме ці внутрішні чинники окреслюють здатність фахівця-психолога ефективно працювати, професійно розвиватися та забезпечувати високу якість власної професійної діяльності (Саврасова-В'юн Т.) [31].

О. Брюховецька та А. Гусєв зазначають, що розвиток професійної компетентності психолога залежить від особистісних властивостей, таких як: емпатія, рефлексія, стресостійкість та саморегуляція, гнучкість мислення, емоційний інтелект, самоусвідомлення. Розвинена емпатія сприяє кращому та більш глибокому розумінню клієнтів, їх проблем, формуванню довірливих взаємовідносин. Рефлексивність розуміється науковцями як вміння аналізувати власні дії та розуміти себе, свою поведінку та можливість впливу на інших (Брюховецька О. В., Гусєв А. І., Чаусова Т. В., Інжиєвська Л. А.) [4]. Практичний психолог повинен бути стійким до різних нестандартних та стресових ситуацій, мати розвинену саморегуляцію, щоб можна було у майбутньому уникнути професійному вигоранню. Також здатність до саморегуляції сприяє підтриманню власної емоційної рівноваги, що є необхідним при роботі з клієнтами в кризових станах (за Комар Т., Горенко М.) [22]. Також С. Ісаєвич зазначає, що основоположною складовою професійної компетентності практичного психолога є емоційний інтелект, тому що саме він сприяє ефективному керуванню власними емоціями та розумінню емоцій інших осіб (Ісаєвич С.) [18].

Н. Шель до внутрішніх чинників формування професійної компетентності майбутніх психологів відносить професійну мотивацію. Науковиця розглядає професійну мотивацію як дію певних спонукань, що обумовлюють вибір майбутньої професії та протяжне виконання професійних обов'язків. Мотивація здійснює значний вплив на професійне самовизначення та задоволеність фахівцем від власної професійної діяльності (Шель Н. В) [35]. С. Дичківський констатує, що діяльність студентів під час навчання стає активною лише за умови усвідомлення ними власної мети, пов'язаної з подальшою професійною діяльністю. Формування професійної мотивації майбутніх психологів-практиків під час навчальної діяльності є цілісним неперервним процесом, що обумовлений зовнішніми та внутрішніми факторами (за Здоровець Т. Г.) [15].

Майбутнім фахівцям з високим рівнем професійної мотивації властиво проявляти впевненість в результативності власної професійної діяльності, заповзятість при досягненні поставленої цілі, активність в пошуку різноманітних способів розвитку особистісних професійно необхідних особливостей, вдоволення від свого професійного розвитку, опанування потрібних знань, вмінь, навичок у власній професійній діяльності (за Комар Т., Горенко М.) [22].

Крім цього необхідно зазначити також на формування професійної компетентності впливають і вікові особливості. Саме студентський вік (вік ранньої дорослості) визначається саморозвитком, розвитком власного «Я», формування професійної самосвідомості, що, в свою чергу, обумовлює особливості розвитку професійної компетентності та є регулятором професійної діяльності майбутніх фахівців. Сформована професійна самосвідомість та адекватна самооцінка сприяють розвитку та формуванню відчуття впевненості у собі, у власних силах, оптимізму, активізуючи таким чином у майбутніх фахівців їх навчальну діяльність, допомагають виникненню бажання здобувати професійні знання, нові

навички, розвивати власні професійно-значущі здібності та особистісні риси. Таким чином, професійна самосвідомість майбутніх практичних психологів та й взагалі фахівців підвищує рівень стійкості, надійності, цілеспрямованості формування їх професійної компетентності (за Вінтюк Ю.) [6].

Отже, інтеріоризація зовнішніх (об'єктивних умов, зовнішнього середовища, особливостей соціалізації) та внутрішніх (головних особистісних детермінант) чинників сприяє формуванню та розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців-психологів, як компонента професіоналізму та елементу успіху в професійній діяльності.

Висновки до першого розділу

В першому розділі кваліфікаційного проєкту здійснено теоретично-методологічне аналізування поняття «професійна компетентність» особистості, розкрито психологічні чинники, що впливають на формування професійної компетентності психологів.

З'ясовано, що не існує єдиного визначення поняття «професійна компетентність». У зв'язку з цим, нами було проаналізовано трактування та розуміння понять «компетентність» та «компетенція». Встановлено, що компетенцію слід трактувати як певну сферу діяльності особистості, що є окреслена послідовністю задач, щодо яких індивід має бути досвідченим, добре обізнаним; як володіння певними знаннями, вміннями, навичками. Відповідно, компетентність являє собою результат набуття особистістю компетенцій. Тобто, компетентність слід розглядати як якість особистості, що формується на знаннях, вміннях, навичках, досвіді, та обумовлює результативність роботи, вона актуалізується в переломний момент через вміння знаходити зв'язок між знаннями та ситуацією, в прийнятті позитивних рівень проблеми, що виникла.

Професійну компетентність слід трактувати як комплекс умінь, знань, навичок, які окреслюють результат роботи, поєднують в собі практичну та теоретичну підготовленість фахівця, наявність відповідних професійних знань та особистісних якостей, на основі котрих формується креативний потенціал, ініціативність, співробітництво, комунікативні схильності, вміння навчатися, аналізувати та оцінювати професійні задачі, ефективно їх вирішувати. Професійна компетентність окреслює особистісні та професійні якості фахівця, рівень його знань, навичок, досвіду, моральну позицію, яких буде достатньо для досягнення мети у власній професійній діяльності.

Професійна компетентність є динамічним феноменом, її структура може зазнавати змін в залежності від умов, в яких відбувається професійна діяльність. Розглянуто структурні компоненти професійної компетентності психологів. Вважаємо за доцільне, аналізуючи запропоновані структури професійної компетентності, виокремити наступні компоненти: мотиваційних, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний компоненти.

З'ясовано, що формування професійної компетентності практичного психолога є складним процесом. Вплив здійснюють як зовнішні, так і внутрішні чинники. Зовнішні не залежать від фахівця, до них відносяться: професійна освіта, освітній простір, очікування, престижність професії, умови професійної діяльності та інші. А до внутрішніх – активність професійної самореалізації, внутрішня професійна активність, здібності, інтереси, суб'єктивність, мотиви, професійна ідентичність, емоційний інтелект, творче мислення, адекватна самооцінка та інші. Інтеріоризація внутрішніх та зовнішніх чинників сприяє формуванню професійної компетентності практичних психологів як складової частини професіоналізму та компоненту успіху в професійній діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Структура та методи емпіричного дослідження психологічних чинників формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів

В другому розділу нашого кваліфікаційного проєкту відображено дослідження впливу психологічних чинників на формування професійної компетентності у студентів, майбутніх практичних психологів. Нами було обґрунтовано підібраний психодіагностичний інструментарій, описано використані нами психодіагностичні методики, проведено емпіричний аналіз та інтерпретацію отриманих результатів дослідження особливостей професійного самоздійснення та самоєфективності як проявів професійної компетентності майбутніх практичних психологів, впливу психологічних чинників (рефлексивності, комунікативних та організаторських здібностей, емоційного інтелекту та його складових) на формування професійної компетентності майбутніх психологів, виконано математично-статистичну обробку емпіричних результатів кваліфікаційного дослідження, узагальнено та систематизовано отримані результати.

Емпіричну вибірку кваліфікаційного дослідження склали студенти третього та четвертого курсів Херсонського державного університету спеціальності «Психологія», що вже володіють базовими знаннями з майбутньої професії та перебувають на етапі професійного становлення, активного формування професійної компетентності. Загальна кількість досліджуваних – 30 осіб, віком від 19 до 22 років.

Для досягнення поставленої мети нашого кваліфікаційного дослідження застосовано наступний психодіагностичний інструментарій:

1) опитувальник професійного самоздійснення О. Кокун для вивчення особистісного потенціалу майбутніх фахівців, зовнішньопрофесійного та внутрішньопрофесійного самоздійснення та загального рівня професійного самоздійснення студентів, майбутніх психологів-практиків (Кокун О. М.) [20];

2) методика «Шкала самоефективності» М. Єрусалема та Р. Шварцера в адаптації В. Ромека з метою оцінювання професійної компетентності майбутніх психологів (Кокун О. М., Пішко І. О. та інші) [21];

3) методика оцінки емоційного інтелекту Н. Холла для дослідження емоційного інтелекту як вміння майбутніх психологів розуміти ставлення до навколишніх, що проявляються через емпатію та самоконтроль власної емоційної сфери за допомогою прийняття рішень, як одного з психологічних чинників, що впливають на формування професійної компетентності студентів, майбутніх психологів (Яцюк М.) [35];

4) методика виявлення й оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина для вивчення комунікативних та організаторських здібностей студентів, майбутніх практичних психологів, як психологічних чинників розвитку професійної компетентності (Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М.) [16];

5) методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної з метою дослідження рівня розвитку рефлексивності у студентів, майбутніх практичних психологів, як головної ознаки, що впливає на професійний розвиток та формування професійної компетентності фахівців-психологів (Ільїна О. В.) [17];

6) методи математично-статистичної обробки емпіричних даних (нами було використано кореляційний аналіз за Спірменом) (Руська Р. В.; Андрієнко В. О.) [30; 1].

Нами було застосовано *методику «Шкала самоефективності» М. Єрусалема та Р. Шварцера в адаптації В. Ромека* з метою вивчення рівня професійної компетентності майбутніх психологів. Авторами методики самоефективність розуміється як переконання особистості, як впевненість у власній можливій здатності виконувати та організовувати професійну діяльність. Самоефективність трактується як результативний процес поєднання соціальних, поведінкових, когнітивних компонентів задля виконання оптимальної стратегії в різноманітних ситуаціях (Кокун О. М., Пішко І. О. та інші) [21].

Методика «Шкала самоефективності» М. Єрусалема та Р. Шварцера в адаптації В. Ромека містить в собі 10 тверджень, які досліджуваним студентам необхідно співвідносити з ефективністю власної професійної діяльності. Далі необхідно підрахувати суму балів за всіма запропонованими у методиці твердженнями для отримання підсумкового результату (Кокун О. М., Пішко І. О. та інші) [21].

Також ми використовували *опитувальник професійного самоздійснення О. Кокун* для вивчення особистісного потенціалу майбутніх фахівців, рівня їх професійного самоздійснення. О. Кокун трактує професійне самоздійснення як одну із провідних найголовніших форм життєвого самоздійснення, що виявляється в розкритті особистісного потенціалу у власній професійній діяльності, розвитку професійних здібностей, широкому застосуванні власного професійного досвіду, попиті від інших осіб на професійну кваліфікацію фахівця та використанні його професійних здобутків іншими. Також автор зазначає, що професійне самоздійснення відбувається двома способами (формами): зовнішньопрофесійне (отримання особистісно вагомих здобутків у різних аспектах власної професійної діяльності) та

внутрішньопрофесійне (розвиток професійно необхідних якостей, підвищення професійної компетентності з метою професійного самовдосконалення) самоздійснення (Коkun О. М.) [20].

О. Кокун вирізняє десять ознак професійного самоздійснення. До зовнішньопрофесійного належать – досягнення професійних цілей, визнання професійних досягнень професійним співтовариством, використання здобутків, напрацювань, досвіду іншими фахівцями, прояв творчості, розкриття особистісного потенціалу та розвиток здібностей у своїй професії. Внутрішньопрофесійними ознаки є проєкт особистого професійного розвитку, задоволеність від особистих професійних досягнень, наявність потреби у професійному самовдосконаленні, формування особистого «життєво-професійного простору», безперервне створення нових професійних цілей (Коkun О. М.) [20].

Опитувальник професійного самоздійснення О. Кокун складається з двох частин. Перша частина опитувальника застосовується для дослідження загального рівня професійного самоздійснення особистості та встановлення рівня прояву окремих складових самоздійснення. Вона складається із 30 питань, де кожне питання має п'ять можливих варіантів відповідей із поступовим збільшення інтенсивності прояву досліджуваної ознаки. Друга частина опитувальника представлена як можливість опису у вільній формі досліджуваними як їх професійна діяльність створює сприятливі умови для особистісної самореалізації (Коkun О. М.) [20].

Крім цього нами було використано *методику оцінки емоційного інтелекту Н. Холла* для дослідження одного із психологічних чинників, що впливають на розвиток професійної компетентності майбутніх практичних психологів, оскільки емоційний інтелект є фундаментальною складовою професійної діяльності практичного психолога. Саме емоційний інтелект надає можливості фахівцю-психологу усвідомлювати та керувати власними емоціями, що є необхідним для успішної професійної діяльності.

Методика складається із 30 тверджень та містить в собі п'ять шкал, а саме: емоційна обізнаність, емпатія, контроль над власними емоціями, розпізнавання емоцій інших людей (можливість впливати на емоційний стан інших), самомотивація (довільне керування власними емоціями). Досліджуваним студентам було запропоновано оцінити твердження відповідно до шкали: від повністю не погоджуюсь (оцінюється як «-3» бали) до повністю погоджуюсь (оцінюється як «+3» бали). Далі підраховуються отримані результати відповідно з ключем. За кожною шкалою слід підрахувати суму балів, беручи до уваги знак відповіді (з плюсом чи мінусом). Чим вища отримується сума балів, тим більш вираженим є досліджуваних показник (Яцюк М.) [35].

Було застосовано також *методику виявлення й оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина* з метою дослідження рівнів комунікативних та організаторських здібностей майбутніх психологів-практиків як психологічних чинників розвитку їх професійної компетентності, оскільки саме вони є невід'ємною складовою професійної діяльності практичного психолога, а їх розвиток обумовлює ефективність загальної професійної підготовки майбутніх фахівців-психологів. Розвинені комунікативні здібності сприятимуть ефективній міжособистісній взаємодії як з клієнтами, так і з колегами, а розвинені організаторські здібності – вмінню ефективно планувати та здійснювати координацію власної професійної діяльності.

Методика оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина містить в собі 40 запитань. Можливість встановлення комунікаційних та організаторських схильностей майбутніх психологів вкладено у відповідні групи питань, сукупність яких наведена у бланку «Перелік тверджень». Досліджуваним студентам було запропоновано серію запитань, на які слід надати позитивну або негативну відповідь. Відповіді досліджуваних ґрунтуються на основі

самоаналізу досвіду власної поведінки в певних ситуаціях. Після цього підраховується кількість співпадінь відповідей досліджуваних студентів психологів із дешифратором. Зробивши підрахунки, ми отримуємо міру оціночного коефіцієнта комунікативних та відповідно організаторських здібностей. Отримані кількісні оціночні показники слід перевести у стандартизовані результати за допомогою спеціальних шкал оцінок. На основі отриманих результатів встановлюється рівень розвитку комунікативних чи організаторських схильностей досліджуваних осіб (низький, нижче середнього, середній рівень, вище середнього та високий) (Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М.) [16].

З метою вивчення психологічних чинників впливу на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів нами також було застосовано *методику діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної*. Автор розглядає поняття рефлексивність як здатність особистості діяти поза межами власного «Я», досліджувати, усвідомлювати, аналізувати особистий досвід за допомогою порівняння його з зовнішніми обставинами, якимись подіям, що, в свою чергу, являє собою основну властивість, яка впливає на професійний розвиток та зростання. Автор трактує рефлексивність як протилежність імпульсивності. Тобто, рефлексивність в професійній діяльності психолога сприяє обміркуванню, прийняттю виважених рішень, з урахуванням різноманітних можливих варіантів вирішення професійних завдань, перш ніж діяти (Ільїна О. В.) [17].

Як зазначає Т. Григоренко, професійна компетентність практичних психологів обумовлена наявністю низки особистісних та професійних якостей, сформованості здібностей на навичок. Психологічна компетентність майбутнього психолога-практика містить в собі комплекс психологічних чинників, що гарантують високий рівень професійної діяльності на рефлексивному підґрунті. Високі показники цієї якості у

майбутніх фахівців-психологів є необхідною складовою в успішній професійній діяльності (Григоренко Т.) [9].

Методика містить в собі 27 запитань, з яких 15 тверджень є прямими, а 12 – зворотними. Досліджуваним студентам було запропоновано надати відповіді на питання методики відповідно до семибальної шкали, де 1 бал – це «абсолютно не вірно», а 7 балів – «абсолютно вірно». Отримані за методикою сирі бали слід перевести в стени відповідно до таблиці (Ільїна О. В.) [17].

За допомогою отриманих емпіричних результатів за методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної можемо диференціювати три основні рівні рефлексивності: високорозвинену, середнього рівня та низького рівня розвитку (Ільїна О. В.) [17].

Методи математично-статистичної обробки отриманих емпіричних даних. Нами було використано **кореляційний аналіз за Спірменом** з метою дослідження впливу психологічних чинників на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

Кореляція є статистичною залежністю між непостійними випадковими величинами. Зміна однієї з цих величин спричинює до зміни іншої величини, при цьому кореляційна залежність не являє собою детермінантну залежність, вона лише відтворює рівень впливу однієї змінної на ймовірність прояву різних значень іншої (Андрієнко В. О.) [1].

Міцність кореляційного зв'язку визначається числовим значенням коефіцієнта кореляції, що може перебувати в межах від 0 до 1. Виокремлюють три рівня міцності кореляційних зв'язків: помірний кореляційний зв'язок (коефіцієнт кореляції знаходиться в межах від 0,3 до 0,5), значущий (коефіцієнт кореляції є в межах від 0,5 до 0,7) та сильний (в межах від 0,7 до 0,9). Проте, не зважаючи на цю градацію,

коефіцієнт кореляції необхідно перевіряти на статистичну значущість за допомогою таблиць критичних значень (Руська Р. В.) [30].

Також встановлений кореляційний зв'язок може бути прямим, або навпаки оберненим. В випадку встановлення прямого кореляційного зв'язку ми можемо констатувати про ймовірне збільшення, чи навпаки зменшення, однієї досліджуваної властивості (ознаки) за допомогою збільшення чи зменшення іншої. В випадку оберненого кореляційного зв'язку — високим показникам однієї досліджуваної властивості відповідають низькі показники іншої, та одворотно (Андрієнко В. О.) [1].

2.2. Аналізування та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження

З метою вивчення особливостей професійної компетентності студентів, майбутніх практичних психологів, що відображається в їх переконаннях, відчутті впевненості у своїй спроможності організовувати та ефективно виконувати майбутню власну професійну діяльність ми застосовували *методику «Шкала самоефективності» Р. Шварцера та М. Єрусалема в адаптації В. Ромека*. Діагностовано, що більшість досліджуваних студентів, майбутніх психологів-практиків, (відповідно 53% досліджуваних респондентів) мають тяжіння до середнього рівня професійної самореалізації. Отримані результати зображені на рис. 2.1. Тобто, більшість досліджуваних майбутніх психологів схильні демонструвати перевагу ситуаційності в оцінюванні своєї професійної результативності. Ситуаційне ставлення до власної професійної ефективності проявляється у них в періодичній невпевненості стосовно успішності власних професійних справ. Майбутнім психологам притаманно сприймати власні можливості та здібності як пересічні, такі, що не відрізняються від інших, недостатньо оцінювати їх, сприймати як недостатніми для досягнення бажаного результату у власній професійній

діяльності. Більшість досліджуваних майбутніх психологів-практиків вважають, що їм буде дещо складно реалізовувати цілковито свої професійні наміри, доводити справу до бажаного завершення, запланованої цілі.

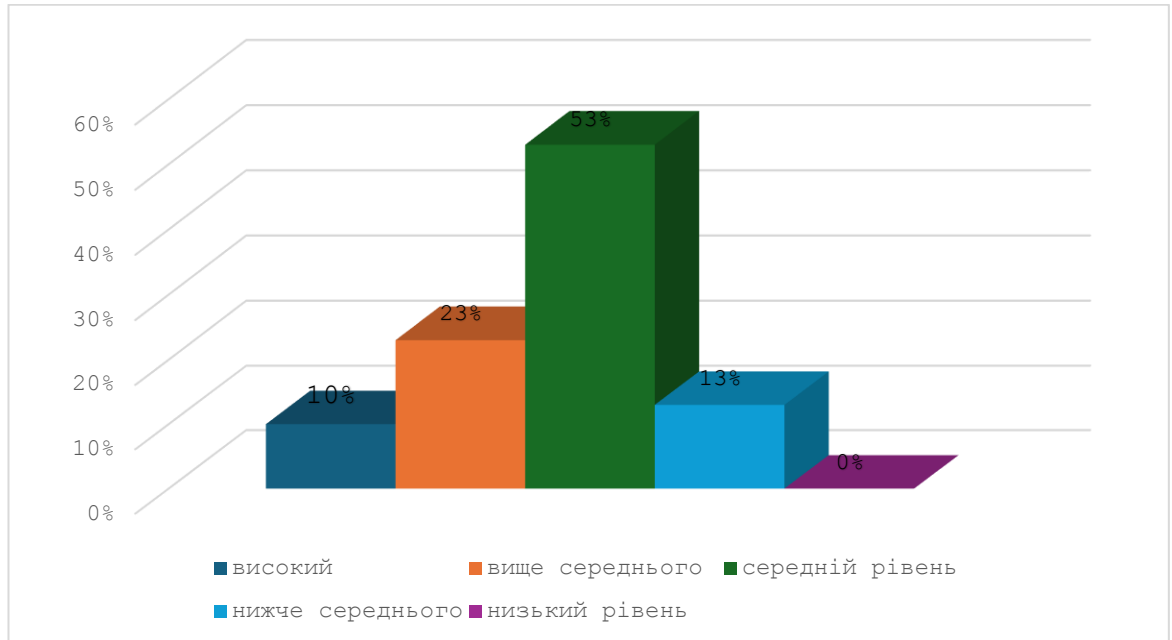

Рисунок 2.1 – Розподіл результатів досліджуваних студентів, майбутніх психологів, за показником загальної самоефективності, складової професійної компетентності

У 23% досліджуваних майбутніх практичних психологів встановлено переважання вище середнього рівня професійної самоефективності. Тобто, для студентів, майбутніх практичних психологів, що засвідчують наявність у себе зазначеного рівня професійної самоефективності, властиво проявляти сумнів щодо власної ефективності у майбутній професійній діяльності, у неочікуваних професійних ситуаціях чи під час навчання, що можуть зазнавати труднощів під час пошуку різних можливих варіантів вирішення проблем. На нашу думку, це може бути обумовлено недостатнім життєвим досвідом, їх прагнення уникати невдач. Водночас, досліджувані студенти, майбутні практичні психологи, вірять, що їх наполегливість, старання, завзятість, докладання зусиль дадуть їм можливість досягнути бажаних професійних цілей та подолати перешкоди на їх професійному шляху. Це

вказує на їх готовність до самовдосконалення та професійного зростання, що сприятиме формуванню їх професійної компетентності.

Нижчий за середній рівень професійної самоефективності встановлено у 13 % досліджуваних майбутніх психологів. Тобто, досліджувані респонденти є більш схильними недооцінювати власні професійні здібності та можливості, акцентувати увагу на власних недоліках, проявляти критичність до власної компетентності, є більш схильними до очікувань невдач, що може ослаблювати мотивацію та заважати розкривати власний потенціал. Недостатній рівень розвитку професійної самоефективності у майбутніх практичних психологів може сприяти формуванню переконаності, що їм буде досить складно реалізовуватися, досягати успіху в професійній діяльності. Це, в свою чергу, може вплинути на плануванні їх професійної діяльності, прояві наполегливості, може викликати відчуття невпевненості, небажання долати складнощі у вирішенні професійних задач. Тому респонденти цієї групи можуть потрапити до групи ризику через закладання у них початкового фундаменту страху перед невдачами, які хоч і час від часу, але все ж таки проявляються в їх поведінкових реакціях.

Високий рівень професійної самоефективності виявлено у 10 % досліджуваних майбутніх практичних психологів. Тобто, лише незначна частина досліджуваних респондентів демонструє суттєву впевненість у своїх силах та власній самореалізації в майбутній професійній діяльності. Для них властиво адекватно оцінювати власні можливості та здібності, вміти планування, ставити перед собою чіткі та реалістичні цілі, проявляти цілеспрямованість у досягненні бажаного результату у професійній діяльності та готовність докладати для цього необхідні зусилля. У студентів, майбутніх психологів, високий рівень самоефективності може проявлятися в докладанні зусиль при виконанні поставлених завдань, в ставленні перед собою більш складніших цілей та задач, в наполегливості, більшій спрямованості на успіх, що, на нашу

думку, буде призводити до ефективності, результативності їх діяльності та сприятиме розвитку самоповаги та професійної компетентності.

Крім цього слід зазначити, що низький рівень професійної самоефективності нами не було діагностовано у жодного досліджуваного студента, майбутнього психолога-практика.

Отже, самоефективність, на думку О. Конун, слід розглядати як самооцінку власних здібностей, що впливають на формування професійної діяльності зокрема, як вміння ефективно виконувати власну діяльність і досягати цілей. Самоефективність виступає як впевненість у своїх силах. Таким чином, самоефективність необхідно трактувати як усвідомлення людиною власної продуктивності та ефективності, очікування успіху від реалізації власних дій. Самоефективність є переконанням особистості, що в вирішальний момент вона продемонструє необхідну поведінку, яку сама від себе очікує побачити. (Конун О. М.) [20].

Отже, самоефективність є особистісною властивістю, що виявляється почутті своєї компетентності та ефективності, вірі у власні здібності та можливості впоратися з поставленою задачею. Вона містить в собі поведінковий, емоційний та когнітивний компоненти. Почуття власної компетентності та ефективності обумовлює поведінку особистості, що в свою чергу впливає на успішність в професійній діяльності.

Таким чином, аналізуючи отримані емпіричні результати, можна зазначити, що лише 33 % досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів сприймають себе, як професійно підготовлених до виконання власної професійної діяльності, вважають, що вони будуть професіоналами, фахівцями власної справи. На жаль, більшість досліджуваних студентів (66 % респондентів) вважають себе недостатньо успішними. Низького рівня професійної самоефективності серед майбутніх психологів-практиків не діагностовано.

Далі нами було проаналізовано отримані емпіричні результати за *опитувальником професійного самоздійснення О. Кокун*, який був нами застосований для дослідження особливостей професійного самоздійснення та рівня вираженості окремих його компонентів у майбутніх практичних психологів. Відсоткове розподілення досліджуваних студентів, майбутніх психологів-практиків, за показниками професійного самоздійснення відображено в таблиці 2.1. Проаналізувавши отримані результати, виявлено, що високий рівень професійного самоздійснення діагностовано у незначної частини досліджуваних респондентів, а саме лише у 3% досліджуваних майбутніх психологів. Тобто, лише для незначної частини майбутніх фахівців-психологів властиво наявність високого ступеня розкриття власного особистісного потенціалу у обраній ними професійній діяльності, наявність розвинених професійних здібностей. Таким чином, ми можемо зазначити, що професійне самоздійснення є рідкісним явище серед студентів, майбутніх практичних психологів, оскільки лише незначна частина респондентів припускає, що вони досягнули цілковитого розкриття свого особистісного потенціалу в обраній ними професійній діяльності.

Встановлено, що вищий за середній рівень є властивим для 30 % досліджуваних майбутніх психологів-практиків. Отже, значна частина респондентів демонструє активне бажання та прагнення до професійного розвитку, щоб стати затребуваним професійно кваліфікованим фахівцем. Ще для 43 % досліджуваних осіб властиво середній рівень розвитку професійного самоздійснення. Низький рівень діагностовано у 7 % досліджуваних студентів, а нижчий за середній – у 17% досліджуваних осіб. Тобто, для більшості студентів, майбутніх практичних психологів, характерним є перебувати на шляху до їх професійного самоздійснення. Оскільки професійне самоздійснення являє собою досить тривалий процес, потребу в професійному розвитку, перспективу цього розвитку,

що супроводжує особистісний розвиток індивіда на кожному його віковому етапові.

Таблиця 2.1

Розподіл досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, (у %) за показниками професійного самоздійснення

Рівень професійного самоздійснення	Загальний	Внутрішньо-професійного	Зовнішньо-професійного
Високий	3 %	7 %	0 %
Вищий за середній	30 %	30 %	27 %
Середній	43 %	37 %	40 %
Нижчий за середній	17%	23%	23 %
Низький	7%	3%	10%

Крім цього нами було з'ясовано, що лише 7 % досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, мають високий рівень внутрішньо-професійного самоздійснення. Отже, для досить малої частки майбутніх практичних психологів характерним є професійне самовдосконалення, що є скерованим на розвиток важливих професійних якостей майбутніх фахівців та підвищення їх професійної компетентності. У 30 % досліджуваних респондентів діагностовано вищий за середній рівень за цим показником, тобто, значна частина студентів, майбутніх психологів-практиків, є схильними здебільшого отримувати задоволення від власної майбутньої професійної діяльності, є спрямованими на професійне вдосконалення та професійний розвиток.

Більшість досліджуваних майбутніх практичних психологів (37 % досліджуваних осіб) мають середній рівень розвитку внутрішнього професійного самоздійснення. Тобто, для більшості респондентів властиво ситуаційне прагнення до професійного розвитку та вдосконалення, формування власного життєво-професійного простору, схильні не завжди розуміти траєкторію професійного розвитку, які професійні цілі ставити. Нижчий за середній рівень є характерним для 23 % досліджуваних респондентів та ще 3 % досліджуваних мають

низький рівень розвитку внутрішнього професійного самоздійснення. Тобто, вони мають ще не розкритий власний особистісний потенціал як майбутні фахівці, ще досить складно ставити професійні цілі та досягати їх, не мають проекту власного професійного розвитку, а особистісні професійно важливі якості ще перебувають на етапі формування.

Вивчаючи особливості зовнішньопрофесійного самоздійснення, було встановлено, що більшість досліджуваних майбутніх психологів (40 % досліджуваних респондентів) мають середній рівень розвитку зазначеного показника. Тобто, для більшості майбутніх психологів властиво ще формувати власні професійні навички, відбувається процес апробації власних сил. Нами не було діагностовано жодної особи з високим рівнем, однак 27 % досліджуваних студентів, майбутніх психологів, мають рівень розвитку зовнішнього професійного самоздійснення вище середнього. Тобто, для них характерно вже наявність певних досягнень та здобутків у майбутній професійній діяльності. У 23 % досліджуваних осіб діагностовано рівень нижче середнього, а ще 10 % досліджуваних майбутніх практичних психологів мають низький рівень розвитку зовнішнього професійного самоздійснення, що свідчить про те, що для цих респондентів властиво на цей час зазнавати труднощів у здобутті професійних досягнень та професійного визнання.

Таким чином, проаналізувавши отримані результати щодо вивчення особливостей професійного самоздійснення як прояву професійної компетентності у майбутніх практичних психологів, встановлено, що для них є більш характерно середні результати за усіма досліджуваними показниками. Тобто, для них властиво ситуаційний прояв виникнення потреби у професійному вдосконаленні, схильні ситуаційно зазнавати труднощів, а коли навпаки отримувати задоволення від власних професійних досягнень, не мають стабільного проекту свого професійного розвитку і чіткого усвідомлення як чим чином розвивати

особистісний потенціал як фахівця, свої професійні здібності, час від часу відчують потребу у визнанні власних професійних досягнень значущими людьми, професійним співтовариством, викладачами. Отже, для студентів, майбутніх практичних психологів, властиво нестабільна і не рівномірна праця над власним професійним самовдосконаленням.

Далі з метою вивчення психологічних чинників, які можуть впливати на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів, ми досліджували особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів як одного із психологічних факторів впливу. Проведено дослідження за допомогою *методики оцінки «емоційного інтелекту» Н. Холла (опитувальник EQ)*, що дозволила виявити у майбутніх психологів уміння диференціювати емоції, розуміти відносини з іншими через прояв в емоціях та вміння контролювати власні емоційні переживання. Отримані результати зображені на рис. 2.2. Встановлено, що у досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, найбільш вираженими є результати за шкалою «Емпатія». Середній бал за цим показником складає 14,71 балів, що вказує про високий рівень розвитку емпатії у майбутніх психологів. Таким чином, ми можемо стверджувати, що майбутні практичні психологи схильні розуміти почуття інших людей, можуть поставити себе на місце іншої особи, надати емоційну підтримку, проявляти співпереживання, сприймати внутрішній світ іншого, проникнути ним, зберігаючи при цьому його смислові та емоційні відтінки. Для них властиво проявляти співчуття, емоційно відкликатися на переживання іншої особи, проявляти емпатію через співпереживання.

Встановлено, що на другому місці серед показників у досліджуваних студентів, майбутніх психологів-практиків, за рівнем прояву є розвиток самомотивації. Діагностовано переважання у досліджуваних осіб середнього рівня самомотивації. Середній бал у досліджуваних респондентів складає 11,68 балів. Таким чином, ми можемо констатувати,

що для майбутніх психологів характерно ситуаційний прояв вміння керувати своїми емоціями, утримувати та повертати себе в стан спокою, зосереджуватися, не приймати негативні почуття, намагатися орієнтуватися на позитивні переживання. Тобто, вони більш схильні ситуаційно владарювати над ставлення до певної ситуації, що, в свою чергу, допомагає мотивувати себе та оточуючих без шкоди власної цілісності, перенаправляючи таким чином енергію в конструктивний керунок.

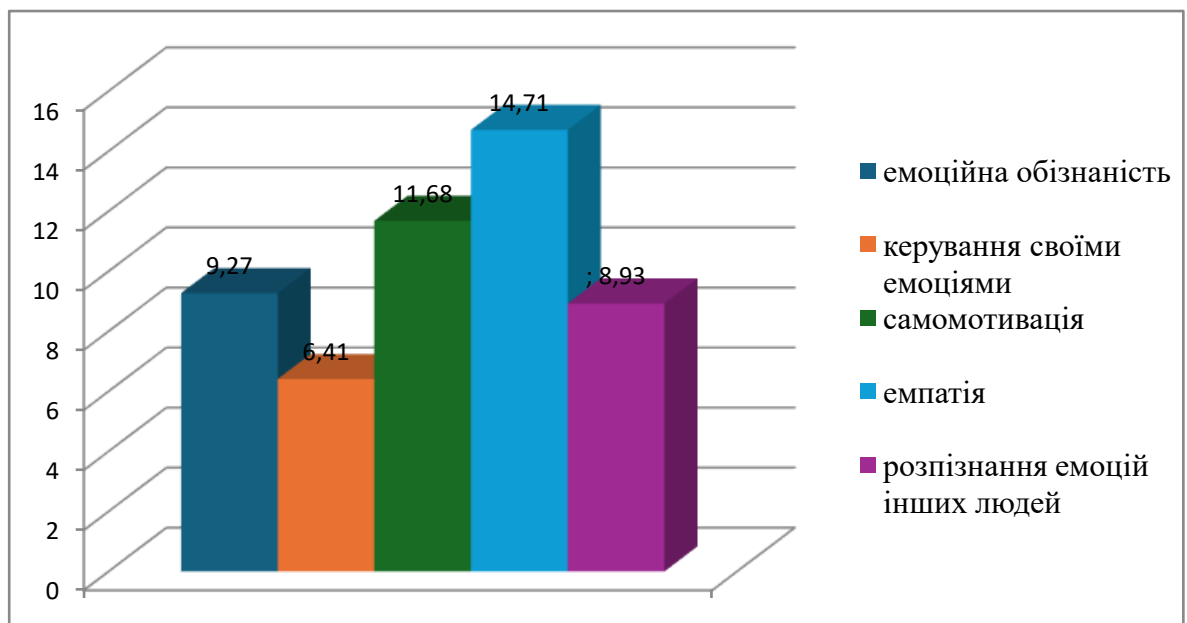

Рисунок 2.2 – Розподіл середніх результатів досліджуваних майбутніх практичних психологів за шкалами методики оцінки емоційного інтелекту Н. Холла

Діагностовано, що у досліджуваних майбутніх практичних психологів розвиток емоційної обізнаності перебуває на середньому рівні. Середній бал за показником серед досліджуваних респондентів складає 9,27 балів. Таким чином, ми можемо констатувати, що для більшості майбутніх психологів-практиків властиво в залежності від ситуацій розпізнавати власні емоційні переживання, опрацьовувати їх та відповідно не зазнавати перенавантаження. Тобто, майбутні психологи вміють диференціювати почуття та усвідомлювати чим обумовлено їх виникнення, розуміти взаємозв'язок між пережитими почуттями та

вчинками як власних емоцій, так і оточуючих людей, та співчувати іншим.

За показником «вміння розпізнавати емоції інших людей» встановлено, що для досліджуваних студентів, майбутніх психологів, характерно середній рівень розвитку цього вміння (відповідно середній бал складає 8,93 бали). Отже, для більшості майбутніх психологів властиво ситуаційно виражене вміння здійснювати вплив на емоційний стан інших осіб, заспокоювати, поліпшувати їм настрій, допомагати іншим людям скеровувати імпульси на досягнення особистих цілей. Досліджувані майбутні практичні психологи ситуаційно вміють диференціювати почуття оточуючих, враховувати зовнішні прояви, знати та розуміти емоційний стан іншої особи, співрозмовника, клієнта, що сприятиме встановленню контактну, побудові взаємовідносин та розмови взагалі.

Проте, слід звернути увагу, що досліджуваним майбутнім психологам властиво мати низький рівень контролю власних емоцій. Діагностовано, що за показником «контроль емоцій» досліджувані респонденти мають середній – 6,41 балів, що, в свою чергу, вказує на існування труднощі у владарюванні над власними емоціями. Є схильними зосереджуватися більш на негативних переживаннях, що виникли через якісь неочікувані прикrostі, неприємностей. Мають ще недостатньо розвинений самоконтроль над власними переживанням в різноманітних конфліктних ситуаціях, їм складно керувати власними імпульсами, проявляти в стресовій ситуації гнучкість.

Таким чином, аналізуючи отримані результати за методикою оцінки емоційного інтелекту Н. Холла з метою вивчення особливостей розвитку психологічних факторів, що можуть впливати на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів, можемо констатувати, що для досліджуваних респондентів властиво високий рівень розвитку емпатії, середній рівень розвитку емоційної обізнаності,

самотивації та вміння розпізнавати й розуміти емоції інших, проте керувати власними емоціями ще досить складно. Тобто, майбутні психологи мають середній рівень сформованості емоційної компетентності. Отримані результати можуть бути обумовлені віковими особливостями, а також тим, що емоційна компетентність є ще несформованою.

Крім цього, досліджуючи рівень емоційного інтелекту майбутніх психологів, нами було встановлено, що більшість досліджуваних студентів-психологів (60 % досліджуваних осіб) мають середній рівень. Отримані результати зображені на рис. 2.3. Тобто, для більшості майбутніх психологів властиво ситуаційно вміти аналізувати свій емоційний стан, керувати власними переживаннями, диференціювати емоції інших людей, розуміти їх вплив на прийняття рішень, проявляти відкритість, розуміти чужі потреби, не завжди схильні прислухатися до власної інтуїції.

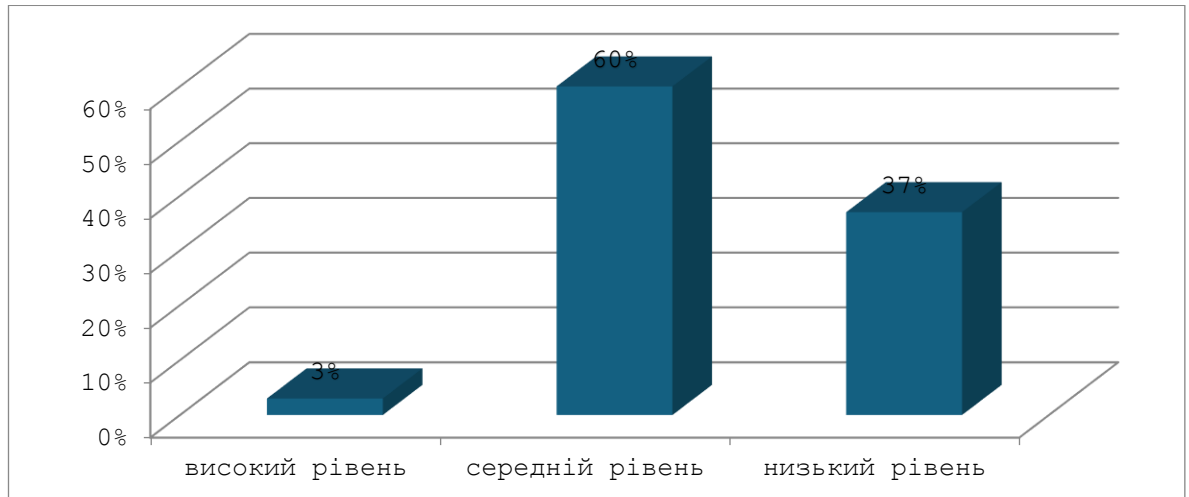

Рисунок 2.3 – Розподіл результатів дослідження рівнів розвитку «емоційного інтелекту» у майбутніх психологів (у %)

37 % досліджуваних студентів-психологів мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту, що свідчить про недостатній рівень сформованості у них навичок самоконтролю зовнішніх та внутрішніх емоційних сфер, складнощі при диференціюванні та прогнозуванні емоційних станів, їм досить важко розпізнавати та осмислювати емоції як

власні так і оточуючих людей, зазнають труднощів з усвідомленням причин виникнення певних переживань та способів впоратися з ними.

Також слід зазначити, що нами було діагностовано лише у 3% досліджуваних респондентів високий рівень розвитку «емоційного інтелекту», що свідчить, що лише незначна частина студентів-психологів вміє диференціювати, розуміти, усвідомлювати, контролювати емоційний стан власний та оточуючих людей, розуміти причини виникнення емоцій, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між емоціями та вчинками, мають високий рівень розвитку емоційної компетентності, відчують переживання оточуючих людей, можуть співпереживати, підтримати, допомогти впоратися з переживаннями.

Таким чином, ми можемо констатувати, що для майбутніх практичних психологів властиво домінування середнього рівня розвитку емоційного інтелекту. Це може бути обумовлено тим, що емоційна чутливість є найважливішими складовими елементами професійної компетентності майбутніх психологів та перебуває на етапі формування, оскільки досліджувані перебувають на шляху професійного становлення. Саме вміння розуміти та керувати емоціями інших осіб є найголовнішою умовою для створення довірливих відносин з майбутніми клієнтами та є необхідними для фасилітації процесу психологічного консультування, зниження тривожності у клієнта.

Далі ми аналізували отримані результати за **методикою виявлення й оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина**, що була використана для вивчення особливостей комунікативних та організаторських нахилів майбутніх практичних психологів як психологічних чинників розвитку їхньої професійної компетентності.

Емпірично встановлено, що за шкалою оцінювання комунікативних здібностей більшість досліджуваних студентів, майбутніх психологів, (60 % досліджуваних респондентів) володіють високим рівнем

комунікативних здібностей, що свідчить про вміння майбутніх практичних психологів швидко та якісно встановлювати товариські та ділові контакти з іншими людьми. Для них властиво відчувати постійну потребу в спілкуванні, в комунікативній діяльності, проявляти гнучкість в складних ситуаціях, природність поведінки в новому колективі, ініціативність. Отримані результати за методикою зображені на рис. 2.4.

Встановлено, що 23 % досліджуваних осіб належать до групи з вище середнього рівнем прояву комунікативних здібностей. Отже, для досліджуваних майбутніх практичних психологів властиво намагатися поширювати сферу контактів, вони не схильні ніяковіти в нових ситуаціях, незвичних обставинах, легко входять в нові контакти, проявляють ініціативу, знаходять приятелів, допомагають друзям та близьким людям.

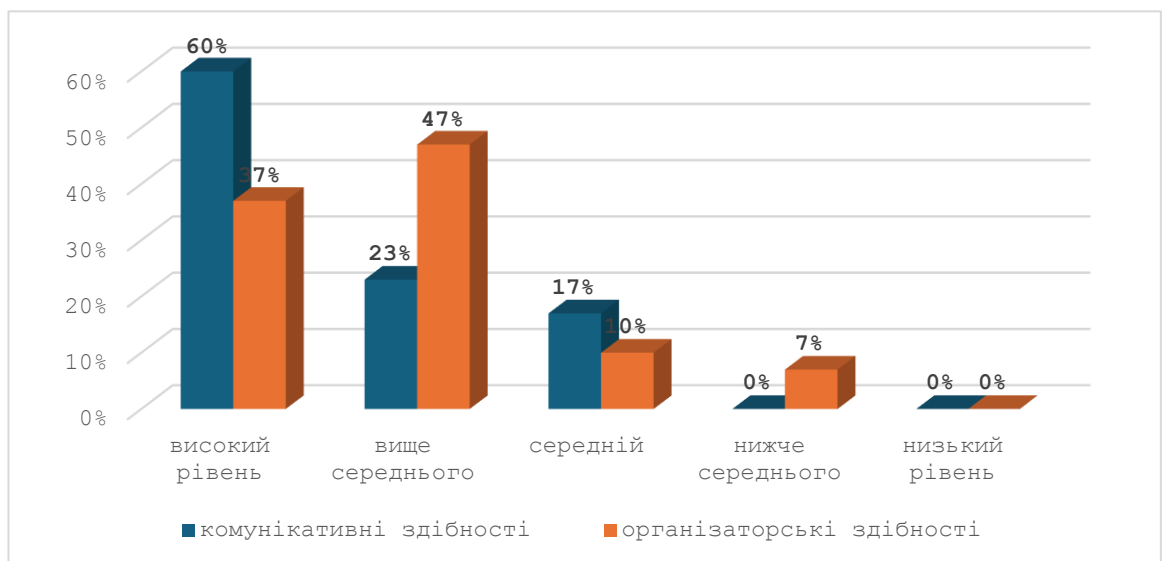

Рисунок 2.4. – Наочне зображення результатів дослідження показників комунікативних та організаторських здібностей у майбутніх практичних психологів (у%)

У 17 % досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, діагностовано середній рівень розвитку комунікативних здібностей. Отже, лише незначна частина досліджуваних майбутніх психологів схильні ситуаційно проявляти прагнення до контактів з іншими людьми, можуть час від часу обмежувати коло свого спілкування. Потенціал їх

комунікативних здібностей не характеризується міцною стійкістю. Також варто зазначити, що досліджуваних осіб з низьким та нижче середнього рівнями розвитку комунікативних здібностей не виявлено.

Аналізуючи отримані результати за шкалою оцінки організаторських здібностей, нами було встановлено, що більшість досліджуваних студентів, майбутніх психологів, (відповідно 47 % досліджуваних респондентів) мають рівень розвитку організаторських здібностей вище середнього. Тобто, для більшості майбутніх психологів властиво займатися суспільною діяльністю, проявляти гнучкість, ініціативність у спілкуванні, приймати участь в організації суспільних заходів, за необхідності самостійно приймати рішення в нетипових ситуаціях.

Ще 37 % досліджуваних респондентів мають високий рівень розвитку організаторських здібностей. Отримані результати свідчать про те, що значна частина майбутніх психологів є ініціативними, наполегливими, вони отримують задоволення від організації різного характеру спільної роботи з однокурсниками, колегами, організовувати колективну діяльність, спільні справи, віддають перевагу в складних ситуаціях самостійно приймати рішення, легко можуть організувати навколишніх людей для співпраці.

10 % досліджуваних студентів, майбутніх психологів-практиків, мають середній рівень розвитку організаторських здібностей. Тобто, вони схильні ситуаційно проявляти ініціативність, приймати участь у тих заходах, що є для них цікаві. Ще 7 % досліджуваних респондентів мають рівень розвитку організаторських здібностей нижче середнього, а отже, для них більш властиво переживати напруження в нових нетипових ситуаціях, в новому колективі, соромитися або ж відчувати дискомфорт при виступі перед аудиторією, зрідка схильні проявляти ініціативність, досить складно організовувати та скеровувати іншими людьми, в стресових ситуаціях віддають перевагу уникати прийняття самостійних

рішень. Також слід зазначити, що з низьким рівнем розвитку організаторських здібностей не виявлено жодного досліджуваного.

Таким чином, аналізуючи отримані результати за методикою виявлення й оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) Б. Федоришина, встановлено, що більшість майбутніх практичних психологів мають високий рівень комунікативних здібностей та вище середнього рівень організаторських здібностей. Превалювання вищого рівня розвитку комунікативних здібностей над організаторськими у майбутніх фахівців-психологів, на нашу думку, може бути пов'язано з тим, що майбутні психологи мають більшу природну схильність до комунікативних навичок, або ж більшу увагу розвитку саме комунікативних здібностей приділяється у навчальному процесі. Також слід зазначити, про важливість подальшого розвитку організаторських здібностей майбутніх фахівців-психологів за допомогою корекційно-розвивальної програми.

Далі нами було проаналізовано отримані результати за *методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної* з метою дослідження особливостей рівня рефлексивності майбутніх практичних психологів як психологічного чинника, що має істотне значення для їхньої майбутньої професійної діяльності, оскільки здійснює значний вплив на формування професійної компетентності психологів. Саме рефлексія як спроможність особистості до самоаналізу, критичного осмислення своїх думок, вчинків є фундаментальною компетенцією для фахівців-психологів. Нами було діагностовано, що 27 % досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, володіють високим рівнем розвитку рефлексивності. Отримані результати відображені на рис. 2.5. Тобто, ми можемо стверджувати, що незначна частина майбутніх психологів вміють адекватно оцінювати та розуміти власні психічні процеси і стани, мають глибокий рівень самопізнання, розуміють причини, причинно-наслідкові

зв'язки власних дій, схильні до самоаналізу, глибокого внутрішнього діалогу з собою, під час спілкування намагаються пізнати іншу людину, її внутрішній світ з метою краще збагнути мотивацію її вчинків та дій. Все це є необхідними якостями для практичного психолога, що дозволяє фахівцю критично оцінювати професійну діяльність, вдосконалювати власні професійні навички, ефективно виконувати поставлені професійні задачі, робити обґрунтовані висновки та приймати ефективні рішення. Також вони є схильними до самовдосконалення та здатні на ефективну саморегуляцію, що, в свою чергу, теж є дуже важливими якостями для професійної діяльності психолога та формування професійної компетентності фахівця.

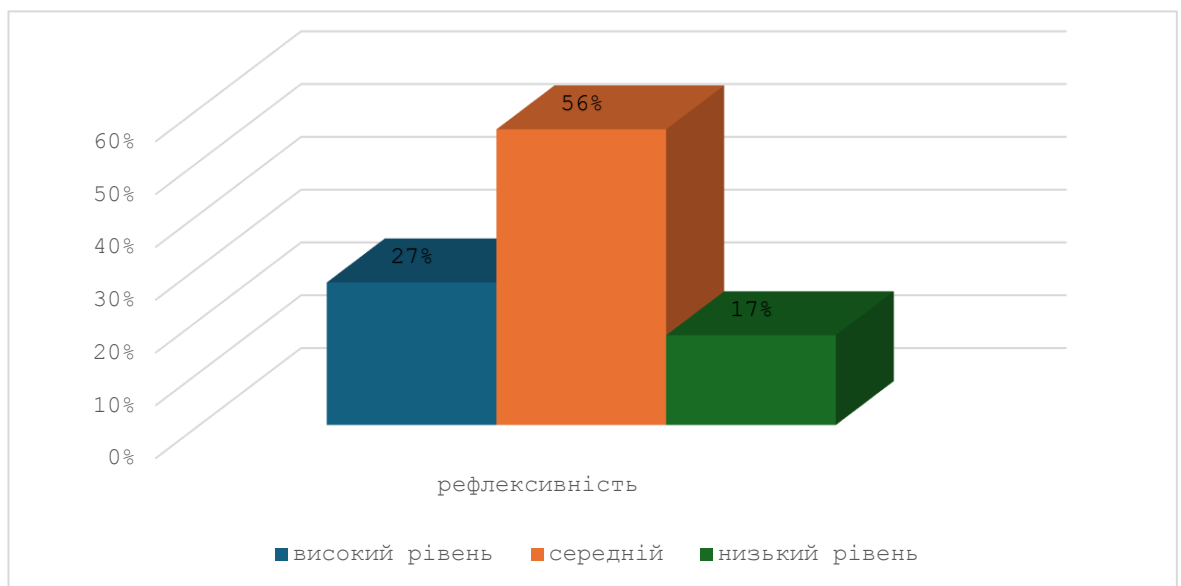

Рисунок 2.5 – Розподіл результатів досліджуваних студентів, майбутніх практичних психологів, за показниками рефлексивності (у %)

Встановлено, що більшість досліджуваних майбутніх практичних психологів мають виражений середній рівень розвитку рефлексивності (відповідно 56 % досліджуваних респондентів). Таким чином, можемо стверджувати, що для більшості майбутніх фахівців психологів властиво ситуаційна здатність до саморозуміння та самоусвідомлення, осмислення власних вчинків та прийнятих рішень, беручи до уваги різноманітні

детермінанти, однак з деякими обмеженнями. Є більш схильними результативно працювати в звичайних загальноприйнятих ситуаціях, але у випадках, коли необхідно більш детальніший і глибший аналіз та рефлексія, схильні зазнавати труднощів. Тобто, для них властиво наявність опорних навичок самооцінювання та самоаналізу, що вимагає подальшого розвитку та вдосконалення. Більшість майбутніх психологів мають гарний потенціал для розвитку власних рефлексивних здібностей, на що слід звернути особливу увагу, запропонувати корекційно-розвиваючу програму.

Діагностовано, що ще 17 % досліджуваних студентів, майбутніх психологів-практиків, мають низький рівень рефлексивності, що вказує на те, що досить значна частина досліджуваних респондентів можуть зустрічатися з труднощами в самооцінюванні, самокритиці, більш адекватному сприйнятті та розумінні власних емоцій та мотивів. Є схильними до імпульсивних дій, приймаючи власні рішення без достатнього аналізу, в швидкому темпі. Отримані результати викликають занепокоєння, оскільки низька рефлексивність може знижувати рівень ефективної взаємодії з клієнтами, призводити до втрати значущих деталей, що призводитиме до похибок в професійній діяльності та як наслідок – обмежувати їх в професійному зростанні, в розвитку професійних компетенцій.

Отже, аналізуючи отримані результати за методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьової, в адаптації О. Ільїної, нами встановлено, що більшість майбутніх психологів-практиків мають середній рівень рефлексивності. Отже, майбутні психологи мають значний потенціал, однак потребують розвитку навичок глибшого самоаналізу та рефлексії, а отже, потребують інтенсивних заходів для розвитку критично важливої професійної навички – рефлексивності, що є фундаментальною основою для практичної

діяльності фахівців-психологів та формування професійної компетентності молодих фахівців.

З метою встановити особливості впливу таких психологічних чинників, як рефлексивність, комунікативні та організаторські здібності, емпатія, емоційний інтелект, самомотивація, емоційна обізнаність, контроль над своїми емоціями, вміння розпізнавати емоції інших людей на формування професійної компетентності у майбутніх практичних психологів, а саме такої складової як професійна самоефективність та професійне самоздійснення, нами було використано кореляційний аналіз емпіричних даних за Спірменом (Андрієнко О. В.; Руська Р. В.) [1;30]. Застосовано саме коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, оскільки емпіричні дані в нашій кваліфікаційній роботі представлені у вигляді рангів.

Статистично встановлено, що показник професійної компетентності майбутніх практичних психологів «професійна самоефективність» має статистично достовірні позитивні взаємозв'язки з такими психологічними детермінантами як: «рефлексивність» ($r_s = 0,569$, при $p \leq 0,01$), «емоційна обізнаність» ($r_s = 0,495$, при $p \leq 0,01$), «емпатія» ($r_s = 0,397$, при $p \leq 0,05$), «керування власними емоціями» ($r_s = 0,408$, при $p \leq 0,05$), «емоційний інтелект» ($r_s = 0,514$, при $p \leq 0,01$), «комунікативні здібності» ($r_s = 0,407$, при $p \leq 0,05$) та «організаторські здібності» ($r_s = 0,411$, при $p \leq 0,05$) (див. табл. 2.2.). Таким чином, ми можемо констатувати, що чим краще майбутні психологи розуміють власні почуття та емоції, уміють своєчасно реагувати та оцінювати стресові ситуації під час навчання, чим краще у них розвинене вміння керувати своїми емоціями, використовуючи ефективні засоби саморегуляції, вміння співпереживати та розуміти емоційний стан іншої особи, чим вищий рівень емоційного інтелекту вони мають, чим глибше вміють аналізувати власні думки, дії, почуття, перед тим як приймати рішення, чим краще вміють взагалі аналізувати різноманітні ситуації, визначати

черговість професійних задач, організовувати будь-які справи чи залучати інших людей, чим ефективніше вміють планувати та координувати власну майбутню професійну діяльність, чим краще вміють встановлювати контакти та мають ліпші комунікативні навички, тим вищий рівень професійної самоефективності є властивий для майбутніх психологів, тим краще є сформованою їх професійна компетентність.

Таблиця 2.2

Результати кореляційного аналізу показника професійної самоефективності з психологічними чинниками формування професійної компетентності респондентів

Показники	Коефіцієнт кореляції
Емпатія	0,397*
Самотивація	0,325
Емоційна обізнаність	0,495**
Вміння розпізнавати емоції інших людей	0,212
Контроль емоцій	0,408*
Емоційний інтелект	0,514**
Комунікативні здібності	0,407*
Організаторські здібності	0,411*
Рефлексивність	0,569 **

Примітка: * – рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** – рівень статистичної значущості $p \leq 0,01$

Отже, позитивний статистично значущий кореляційний зв'язок між інтегральним рівнем емоційного інтелекту, рефлексивністю, наявністю організаторських здібностей та самоефективністю, показником професійної компетентності майбутніх практичних психологів, свідчить про те, що саме ці психологічні чинники представляють собою регулятивний механізм, що впливає на формування та розвиток готовності особистості до ефективної професійної діяльності, здатності докладати зусиль задля засвоєння професійних знань, вмінь, навичок, прагненні до професійного розвитку та самовдосконалення, формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

Встановлено кореляційний зв'язок між показниками «загальний рівень професійного самоздійснення» та такими психологічними

детермінантами професійної компетентності як (див. табл. 2.3.): «емоційний інтелект» ($r_s = 0,432$, при $p \leq 0,05$), «рефлексивність» ($r_s = 0,481$, при $p \leq 0,01$), «комунікативні здібності» ($r_s = 0,452$, при $p \leq 0,05$), «самомотивація» ($r_s = 0,409$, при $p \leq 0,05$), «емпатія» ($r_s = 0,373$, при $p \leq 0,05$).

Таблиця 2.3

**Результати кореляційного аналізу показника професійного
самоздійснення з психологічними детермінантами формування
професійної компетентності респондентів**

Показники	Коефіцієнт кореляції
Емпатія	0,373*
Самомотивація	0,409*
Емоційна обізнаність	0,357
Вміння розпізнавати емоції інших людей	0,294
Контроль емоцій	0,351
Емоційний інтелект	0,432*
Комунікативні здібності	0,452*
Організаторські здібності	0,349
Рефлексивність	0,481**

Примітка: * – рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** – рівень статистичної значущості $p \leq 0,01$

Отже, чим краще та якісніше майбутні практичні психологи вміють встановлювати ділові та товариські контакти, диференціювати та розуміти власний емоційний стан та емоційні переживання оточуючих, усвідомлювати причини виникнення емоції, чим краще вміють надавати емоційну підтримку, вміють зосереджуватися, не зациклюватися на негативних почуттях, змінювати власне ставлення до певних ситуацій, мотивуючи себе таким чином та скеровуючи власну енергію в конструктивне русло, чим краще вміють глибоко аналізувати власні вчинки, поведінку, почуття, мають високий рівень самопізнання, вміють адекватно оцінюють та усвідомлюють власні емоційні стани та психічні процеси, перш ніж приймати рішення, чим краще вміють робити обґрунтовані висновки, тим більше для них властиво розкриття особистого потенціалу, тим кращий розвиток професійно важливих

здібностей в обраній професійній діяльності, що, відповідно сприятиме формуванню та розвитку професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

Крім цього було встановлено кореляційний взаємозв'язок між рівнем розвитку професійної самоефективності майбутніх практичних психологів та загальним рівнем розвитку їх професійного самоздійснення ($r_s = 0,391$, при $p \leq 0,05$), зовнішньопрофесійного ($r_s = 0,378$, при $p \leq 0,05$) та внутрішньопрофесійного самоздійснення ($r_s = 0,385$, при $p \leq 0,05$). Отримані результати зображені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати кореляційного аналізу професійної самореалізації та показників професійного самоздійснення респондентів

Показники	Коефіцієнт кореляції
Професійне самоздійснення	0,391*
Зовнішньопрофесійне самоздійснення	0,378*
Внутрішньопрофесійне самоздійснення	0,385*

Примітка: * – рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$; ** – рівень статистичної значущості $p \leq 0,01$

Таким чином, ми можемо констатувати, що чим більше майбутні практичні психологи є впевненими у своїх вміннях та здатності ефективно виконувати майбутню професійну діяльність, тим більше вони розкривають свій особистий потенціал та розвивають свої професійні здібності. Тобто, можемо стверджувати, що значущою передумовою професійного самоздійснення майбутнього практичного психолога виступає їх глибинна здатність до відчуття власної ефективності та компетентності, впевненості у власних здібностях щодо виконання ефективної та результативної власної професійної діяльності, що обумовлює поведінку майбутнього фахівця, що в свою чергу впливає на формування їх професійної компетентності.

За результатами кореляційного аналізу взаємозв'язків психологічних чинників на формування професійної компетентності майбутніх

психологів-практиків можемо зробити висновок, що переважна більшість показників досліджуваних психологічних детермінант мають достовірний зв'язок з показником професійної компетентності, а отже впливають на його розвиток та формування. Отже, рівень розвитку рефлексивності, емоційного інтелекту, емоційної обізнаності, емпатії, вміння керувати власними емоціями, самомотивації, комунікативних та організаторських здібностей майбутніх фахівців практичних психологів відіграє істотну роль в їх професійному самоздійсненні та самоефективності, в формуванні їх професійної компетентності. Чим вищий рівень розвитку цих психологічних чинників властивий для майбутніх практичних психологів, тим більше вони впевнені у власних професійних силах та є більше схильними до розкриття особистого потенціалу у майбутній професії, тим вищий рівень розвитку їх професійної компетентності.

Висновки до другого розділу

У другій частині кваліфікаційного проєкту ми емпірично вивчали особливості професійної самоефективності і професійного самоздійснення як складових професійної компетентності майбутніх практичних психологів та особливості впливу психологічних детермінант на формування професійної компетентності студентів-психологів.

Встановлено, що більшість досліджуваних майбутніх фахівців-психологів оцінюючи власну професійну компетентність вважають себе недостатньо успішними в обраній професійній діяльності, недостатньо підготовленими до виконання професійних задач. Для більшості майбутніх психологів властиво засвідчувати перевагу ситуаційності в оцінюванні власної професійної компетентності, що проявляється в періодичній невпевненості відносно власної професійної успішності, власних професійно важливих здібностях та вміннях, ситуаційній

переконаності, що вони будуть зазнавати труднощів реалізуючи власні професійні наміри, заплановані професійні цілі.

Емпірично встановлено, що для майбутніх практичних психологів властиво превалювання середніх показників щодо розвитку особистого потенціалу та рівня їх професійного самоздійснення як складової професійної компетентності майбутніх фахівців. Тобто, для майбутніх фахівців-психологів характерно ситуаційний прояв набуття потреби в професійному вдосконаленні, в визнанні власних професійних досягнень іншими особами, викладачами, професійним співтовариством, ситуаційно отримувати задоволення від власних професійних досягнень, властиво відсутність стабільного проєкту власного професійного розвитку та шляхів розвитку особистого потенціалу, професійних здібностей як майбутніх фахівців.

Досліджуючи особливості емоційного інтелекту та його складових як психологічних чинників формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів, емпірично встановлено, що для майбутніх фахівців властиво високорозвинена емпатія, ситуаційний прояв самомотивації, емоційної обізнаності, вміння диференціювати та розуміти емоції інших людей та недостатній рівень розвитку керування власними емоційними станами. Тобто, більш характерним є середній рівень сформованості емоційної компетентності. Також емпірично встановлено превалювання середнього рівня розвитку емоційного інтелекту, а отже, майбутні практичні психологи схильні до ситуаційного вміння аналізувати власні емоції, контролювати та диференціювати їх, усвідомлювати вплив емоцій на власну поведінку, ситуаційно вміють розпізнавати емоції інших осіб та розуміти причинно-наслідкові зв'язки між пережитими емоціями та вчинками інших людей, розуміти чужі потреби, проявляти відкритість.

Вивчаючи комунікативні та організаторські здібності як психологічні чинники розвитку та формування професійної

компетентності майбутніх фахівців-психологів, емпірично встановлено, що для них властиво превалювання високого рівня комунікативних здібностей та вище середнього – організаторських здібностей. Тобто, майбутні психологи схильні відчувати потребу в комунікативній діяльності, вміють якісно та швидко встановлювати контакти, проявляти гнучкість та ініціативність в спілкуванні, здебільшого схильні займатися суспільною діяльністю, приймати участь в організації різних заходів, за необхідності можуть в стресових ситуаціях самостійно приймати рішення.

Вивчаючи особливості рефлексивності як психологічного чинника формування професійної компетентності студентів-психологів, визначено, що для майбутніх практичних психологів більш властиво ситуаційна здатність до саморозуміння та самоусвідомлення, є більш схильні ефективно виконувати професійну діяльність в звичайних ситуаціях, а при необхідності детальнішого аналізування та рефлексії проблеми, можуть зазнавати труднощів, вміють ситуаційно осмислювати свої вчинки та приймати рішення, враховуючи обмежені детермінанти.

За допомогою кореляційного аналізу встановлено, що чим краще у майбутніх практичних психологів розвинена рефлексивність, вміють глибоко аналізувати власні думки, почуття, вчинки перед прийняттям рішень, чим більш розвинений мають емоційний інтелект, високу емоційну обізнаність, розуміють власні емоції та почуття, чим краще розвинене у них емпатія, чим краще вміють керувати власними емоційними станами, чим більш розвинені комунікативні та організаторські здібності, тим вища їх професійна самоефективність та професійна компетентність. Також встановлено, що чим ефективніше майбутні практичні психологи вміють встановлювати контакти, розпізнавати та розуміти емоції, усвідомлювати їх причини появи, чим краще вміють проявляти емпатію, вміють змінювати своє ставлення до певних ситуацій, скеровуючи у конструктивне русло свою енергію,

мотивувати себе, чим глибше вміють аналізувати свою поведінку, переживання, схильні до самопізнання, чим краще вміють робити обґрунтовані висновки, тим більше розкривається їх особистий потенціал як фахівців-психологів, що, в свою чергу, впливатиме на формування їх професійної компетентності в майбутній професійній діяльності. Встановлено, що чим більше студенти-психологи впевнені у своїх вміннях, у власній компетенції щодо ефективного виконання професійної діяльності, тим більше розкривають власний потенціал як фахівці, намагаються розвивати власні професійні здібності, що, відповідно, впливає на формування та розвиток їх професійної компетентності.

Таким чином, встановлено, що на формування та розвиток професійної компетентності майбутніх практичних психологів здійснюють значний вплив такі психологічні чинники, як: рефлексивність, комунікативні та організаторські здібності, емоційний інтелект, емоційна обізнаність, емпатія, самомотивація, керування власними емоціями. Чим вищий рівень розвитку зазначених психологічних чинників характерний для майбутніх психологів, тим більше вони схильні розкривати особистий потенціал, є більш впевненими у власних професійних силах, у власній професійній ефективності, тим вищу професійну компетентність матимуть у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному проєкті виконано теоретико-емпіричне дослідження особливостей впливу психологічних чинників на формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів, що надало можливість зробити наступні висновки:

1. З'ясовано, що не існує єдиного розуміння поняття професійної компетентності, його структурних компонентів та системи взаємозв'язку між ними. Професійна компетентність є динамічним феноменом. Поняття «професійна компетентність» слід розглядати як комплекс знань, умінь, навичок, що визначають результативність професійної діяльності, як інтеграцією теоретичної та практичної підготовленості фахівця з професійними та особистісними якостями, на основі чого формується потенціал фахівця та успішність його професійної діяльності. Структура професійної компетентності є системною, динамічною, може зазнавати змін залежно від умов професійної діяльності, однак вона не має єдиних структурних елементів, різні науковці пропонують різні складові. Здебільшого виокремлюють наступні структурні компонентами професійної компетентності психологів: когнітивний, мотиваційний, рефлексивний та діяльнісний. Компоненти є взаємозалежними та доповнюють один одного.

2. Виявлено, що формування професійної компетентності психолога є складним процесом. Професійна компетентність практичного психолога є показником його професіоналізму та обумовлена особистісними якостями, моральними принципами, сформованою Я-концепцією, особливостями емоційно-вольової сфери фахівця, рефлексією, наявністю комунікативних здібностей тощо. З'ясовано, що формування професійної компетентності майбутніх практичних психологів обумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. До зовнішніх чинників належать освітній простір, професійна освіта,

очікування студентів від майбутньої професійної діяльності, престижність професії, умови професійної діяльності тощо. Зовнішні чинники є незалежними від самої людини. До внутрішніх чинників відносять внутрішню професійну активність, професійну ідентичність, існуючі у фахівців інтереси, здібності, мотиви, адекватну самооцінку, активність професійної самореалізації, творче мислення, емоційний інтелект, комунікативні здібності та інше. Саме поєднання зовнішніх та внутрішніх чинників сприяє формуванню професійної компетентності психолога-практика.

3. Встановлено, що більшість майбутніх практичних психологів оцінюють власну професійну компетентність як недостатньо сформовану, сприймають себе як недостатньо успішних та недостатньо підготовлених до виконання професійної діяльності, що проявляється в періодичній невпевненості щодо власних професійно необхідних знань, вмінь та навичок, невпевненості у власних силах та побоюванні щодо ефективної реалізації професійних намірів та цілей. Властиво переважання середнього рівня розвитку особистісного потенціалу та професійного самоздійснення як елементів професійної компетентності психолога. Більшість майбутніх практичних психологів демонструють ситуаційний прояв потреби в професійному самовдосконаленні, визнанні професійних досягнень викладачами, професійним співтовариством, ситуаційний прояв особистого задоволення від власних професійних досягнень, більш характерним є відсутність траєкторії професійного розвитку, чіткого розуміння професійних цілей, можливих шляхів розвитку особистого потенціалу та професійних здібностей.

4. Встановлено взаємозв'язок між розвитком професійної компетентності майбутніх практичних психологів та такими психологічними детермінантами, як: комунікативні та організаторські здібності, рефлексивність, емоційний інтелект, емпатія, самомотивація, емоційна обізнаність, керування власними емоціями. Емпірично

встановлено, що чим вищий рівень розвитку цих психологічних чинників є характерним для майбутніх психологів-практиків, тим вищий рівень сформованості професійної компетентності є властивими для них, тим більше вони будуть розвивати особистий потенціал, будуть більш впевненими у собі як у професіоналі, у власній професійній ефективності. Тобто, чим краще майбутні практичні психологи вміють ґрунтовно аналізувати власні думки, почуття, вчинки перш ніж приймати рішення, чим краще диференціюють і розуміють власні емоції й почуття та оточуючих людей, усвідомлюють причини виникнення певних емоційних переживань, вміють своєчасно реагувати та оцінювати стресові ситуації, чим краще вміють керувати власними емоційними станами, застосовуючи ефективні засоби саморегуляції, вміють співчувати, розуміти та підтримувати інших людей, чим краще вміють змінювати своє ставлення до ситуацій, мотивуючи себе таким способом, та спрямовуючи особисту енергію в конструктивне русло, чим краще вміють визначати черговість виконання професійних задач, ефективно планувати та координувати свою професійну діяльність, організовувати та залучати інших людей до співпраці, чим ефективніше вміють встановлювати контакти, мають високо розвинені комунікативні навички, тим вищий рівень сформованості їх професійної компетентності. Крім цього встановлено, що чим більше майбутні практичні психологи впевнені у власних вміннях та навичках, своїй компетенції, в можливості ефективно виконувати власну професійну діяльність, тим більше вони схильні розкривати особистий потенціал, розвивати власні професійні здібності, що теж сприяє формуванню їх професійної компетентності як майбутніх фахівців-психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко В. О. Математична статистика для психологів. Одеса : Астропринт, 2001. 232 с.
2. Барінова Л. Я. Психологічна компетентність особистості. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія : Психологія*. 2014. Вип. 1 (31). С. 29-35.
3. Білаш С. М., Кононова М. М., Мелоян А. Е., Логвінова Д. В., Кононов Б. С., Гутиря М. О., Логвінов О. В. Психологічні детермінанти професійного розвитку та самоактуалізації особистості : монографія / за заг. наук. ред. М. М. Кононової. Полтава : Астроя, 2022. 222 с.
4. Брюховецька О. В., Гусєв А. І., Чаусова Т. В., Інжиєвська Л. А. Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей майбутнього психолога у закладі вищої освіти. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2022. Т. 22. № 51. С. 47-62.
5. Верхоляк М. Формування професійних компетентностей майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах закладу фахової передвищої освіти : методична розробка. Львів, ВСП «Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка», 2022. 61 с.
6. Вінтюк Ю. Особливості формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів у процесі позааудиторної діяльності. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2022. Вип. 3 (30). С. 132-151.
7. Вінтюк Ю. Професійна компетентність майбутніх психологів : її сутність і можливості формування. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 4. С. 36-47.

8. Глінченко О. О. Професійна компетентність – освітній критерій професіоналізації майбутнього психолога. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 8 (322), листопад. Ч. 1. С. 81-88.
9. Григоренко Т. Сучасні підходи до формування професійної компетентності психолога (спеціального, клінічного). *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, ДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. № 8 (102). С. 107-118.
10. Грись А., Павлюк М. Типи компетентностей психолога при роботі із кризовими станами у клієнтів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2021. Вип. 1. С. 10-18.
11. Дольнікова Л. В., Наконечна М. В. Теоретико-методологічний аналіз понять «компетенція», «компетентність» і «професійна компетентність». *Науковий часопис «Педагогічні науки : реалії та перспективи» Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2018. Вип. 65. С. 35–41.
12. Загороднюк В. С., Головченко С. І. Професійна компетентність психолога державної служби України з надзвичайних ситуацій. *Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених : матеріал. всеукр. наук.-практич. конф. курсантів і студентів, м. Черкаси, 10-11 травня 2019 р. Черкаси, 2019*. С. 221-223.
13. Затворнюк О. М. Сутність та структура готовності майбутніх психологів до професійного самовдосконалення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. пр. / відп. ред. В. І. Бондар. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 55. С. 72-77*.
14. Затворнюк О. М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності. *Рідна школа*. 2013. №11 (листопад). С. 62-66.

- 15.Здоровець Т. Г. Професійна компетентність майбутніх практичних психологів у контексті екологічної психології. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 7. Вип. 20. Ч. 1. С. 154-158.
- 16.Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. Психологія професійної діагностики та професійного консультування : практичний посібник / за ред. О. М. Ігнатович. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 225 с.
- 17.Ільїна О. В. Діагностика рівнів педагогічних здібностей та рефлексивності у студентів, майбутніх корекційних педагогів та вчителів загальноосвітніх шкіл. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 31. С. 154-160.
- 18.Ісаєвич С. Професійна компетентність майбутніх психологів щодо профілактичної роботи з дітьми, що мають невротичні ознаки. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2020. № 47. С. 67-78.
- 19.Карпюк Ю. А. Професійна компетентність психолога як основа розвитку його професіоналізму. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 100–111.
- 20.Кокур О. М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35-39.
- 21.Кокур О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Малхазов О. Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
- 22.Комар Т., Горенко М. Психологічні особливості готовності майбутніх психологів до консультативної діяльності. *Психологічний журнал*. 2023. № 11. С. 25-31.

23. Левинська І. Б. Структура моделі формування професійної компетентності майбутніх психологів засобами портфоліо. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Психологічні науки : реалії та перспективи*. 2018. Вип. 64. С. 128-132.
24. Онуфрієва Л. А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки» : зб. наук. пр. ; за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової*. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. Т. 2. Вип. 10(91). С. 227–233.
25. Паламар С. Компетентнісний підхід як методологічний орієнтир модернізації сучасної освіти. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 267–278.
26. Перегончук Н. В. Професійна компетентність і професійна самореалізація майбутнього психолога в умовах трансформаційного суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 77-82.
27. Перегончук Н. Психологічна структура професійної компетентності майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології : зб. наукових праць*. 2019. Вип. 43. С. 206-223.
28. Перегончук Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у сучасному освітньому просторі. *Наука і світ*. 2016. № 11. С. 49-55.
29. Руденко Л. М., Григоренко Т. В. Компоненти професійної компетентності психолога (спеціального, клінічного). *Актуальні питання корекційної освіти : збірник наукових праць*. 2019. Вип. 13. С. 219-232.

30. Руська Р. В. Теорія імовірності та математична статистика в психології : навч. посіб. Тернопіль, 2020. 112 с.
31. Саврасова-В'юн Т. Практикум дослідження та формування професійно-психологічної компетентності майбутніх фахівців : навч.-методич. посіб. Київ, 2015. 224 с.
32. Савчин М. В., Василенко Л. П. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів у практиці викладання психологічних дисциплін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2021. Вип. 3. С. 96-100.
33. Синишина В. М. Психологічні чинники реалізації компетентнісного підходу до підготовки психологів. *Вісник національного університету оборони України. Серія «Питання психології»*. 2021. Вип. 6 (64). С. 94-104.
34. Танасійчук О. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології* : зб. наукових праць. 2020. № 48. С. 253-271.
35. Шель Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів на етапі їх підготовки у ВУЗі. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Психологічні науки*. 2024. № 1 (4). С. 40-50.
36. Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи) : навчально-методичний посібник. Вінниця : Діло, 2019. 105 с.
37. Peregoncuk N. V. Development trend in pedagogical and psychological science the experience og countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine. *Development model of professional competence of future psychologists* : monograph. 2018, Riga, Latvia. P. 151-170.